

УДК 355.355(355.018)(477)(045) «1918.03.5-1918.03.30»

DOI: 10.30840/2413-7065.3(72).2019.176961

ПОЧАТОК ТРЕТЬОГО ЕТАПУ ОПЕРАЦІЇ ВСТУПУ НІМЕЦЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНУ (5 березня – кінець березня 1918 року)

Михайло СЛОБОДЯНЮК

orcid.org/0000-0002-2221-112X

кандидат історичних наук, науковий співробітник центру українських військових традицій і патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Особливо важким для німецьких військ стало витіснення більшовиків з Лівобережної України, яке почалося 5 березня 1918 року. На рубежі Дніпра радянські війська червоної Росії пробували стримати німецький наступ і не віддати Україну під владу Центральної ради. Тому першими завданнями цього третього етапу вступу німецьких військ в Україну стало подолання спротиву більшовиків на лінії Бахмач – Полтава – Дніпро до Херсона та Миколаєва. Це створило передумови для остаточного вигнання більшовиків з України, захоплення німецькими військами Донбасу (створення нейтральної смуги на кордоні Росії та України) та вступу у Крим і захоплення Севастополя – головної бази Чорноморського флоту. Ці події досі в основному розглядаються на основі радянських досліджень, які не опиралися на достовірні джерела та були значно заідеологізовані. Також українська історіографія зосередила увагу практично виключно на діях українських формувань, що не дає можливості простежити хід подій у повному обсязі. Праці, які вийшли в Україні в останні роки (В. Дорніка та П. Ліба, І. Микулинського та ін.) та у Польщі (В. Менджецького), також частково розкривають тему та мають фактологічні помилки. Тому важливо для відновлення реальних подій, що відбувалися тоді, розглянути хід операції на Лівобережній Україні протягом березня 1918 року з точки зору німецького командування, особливості проведення цього етапу операції з вигнання російських більшовиків з території УНР. У цей період склад німецьких військ значно посилювався. Додаткові відомості надали архівні матеріали, розглянуті у працях В. Менджецького, В. Дорніка і П. Ліба.

Висвітлено початок третього періоду вводу німецьких військ в Україну від 5 березня 1918 року, коли війська отримали відповідні накази, і до кінця березня, коли були захоплені Полтава, Бахмач, зламали слабкий опір радянських військ по лінії Дніпра і склалися передумови закінчення всієї операції з виходом до намічених рубежів на кордонах з Росією. Це дозволяло німецькому керівництву встановити такий режим на території України, який давав би можливість отримати необхідні для ведення війни продовольство та сировину з України і встановити контроль над шляхами комунікацій з вивезення їх до Німеччини.

Ключові слова: німецькі війська; Україна; дивізія; бригада; операція.

GERMAN MILITARY INVASION OF UKRAINE: THE BEGINNING OF PHASE THREE (March 5 – late March 1918)

Mykhailo SLOBODIANIUK

Candidate of Historical Sciences, research fellow of the Center of Ukrainian Military Traditions and Patriotic Education of RIUS

© Слободянюк М.

Annotation. *It was a challenging task for the German Army to force Bolsheviks out of the Left-Bank Ukraine. The operation began on March 5, 1918. The Dnipro River was a formidable defensive line where Bolsheviks attempted to block German offensive and to oppose Central Rada as the government of Ukraine. Therefore, the principal task of Phase Three was to defeat Bolshevik forces along the line Bakhmach – Poltava – Dnipro bank up to Kherson and Mykolaiiv. In case of success, this operation would have paved way to occupation of Donbas (establishment of the demarcation line between Ukraine and Russia), entry into Crimea, and seizure of Sevastopol – the main base of the Black Sea Fleet. Traditionally, these events were considered on the basis of Soviet publications relying on ideological dogmas instead of the trustworthy data. The Ukrainian historiography, in turn, tends to concentrate on operations of the Ukrainian Army, and often misinterprets the overall situation. The research works recently published in Ukraine (by V. Dornik, P. Liba, I. Mykulynski, etc.) and Poland (by V. Mędrzecki) do not provide an answer to several crucial questions and contain some mistakes. Therefore, it is important to discuss military operations in the Left-Bank Ukraine during March 1918 from the standpoint of the German High Command. During that time, the occupational forces became much stronger. Some valuable data were provided by the archival research considered in the works by V. Mędrzecki, V. Dornik, and P. Liba.*

This article discusses the initial period of Phase Three of the German military invasion of Ukraine (starting on March 5, 1918). On that day German units received respective orders to continue their operations in the Left-Bank Ukraine. By the end of the month Poltava and Bakhmach had been seized, and the Bolsheviks' feeble defensive line along the Dnipro had been broken enabling further advance to the Russian border. At the same time, victories let German High Command take control over the Ukrainian State and demand food and raw materials supply to continue war on the Western front.

Key words: *German Army; Ukraine; division; brigade; operation.*

Після досягнення визначеної завданнями операції на перших двох етапах (18 лютого – 5 березня 1918 року) лінії Гомель – Київ – Жмеринка та аналізу обстановки, яка склалася, німецьке командування вирішило продовжити її проведення та перенести діяльність німецьких військ на Лівобережну Україну. Розпочався **третій етап німецької збройної операції в Україні**. У перших числах березня Головне командування Німеччини визначило нові бойові завдання для угруповання німецьких військ в Україні. Тепер німецькі війська направлялися на захоплення Миколаєва (потужного порту на Чорному морі, центру російського військового суднобудування, який для Німеччини також був важливим для вивозу зерна морем), Одеси та районів виробництва зерна в Україні (навколо Полтави, Харкова, а також на півдні України,

в Таврії). Харків також був важливим як місце зосередження запасів палива та запасних частин для безперебійного функціонування залізниці в Україні. Донецький вугільний басейн потрібен був для німецького керівництва в першу чергу як джерело сировини для українських залізниць (на перших порах, на початку операції, німцям для організації нормального руху залізниць в Україні довелося навіть завозити вугілля з Німеччини). Взяття під контроль залізничних ліній з Таврії дозволяло вивозити зерно до Німеччини по залізничних коліях України. Також метою діяльності німецьких військ став Крим, який німці хотіли захопити для того, щоби позбавити більшовиків (а в перспективі – й Росію) важливої військово-морської бази на Чорному морі та взяти під контроль російський Чорноморський флот. Це

давало змогу Німеччині зайняти панівне становище на Чорному морі, а також поширювати свій вплив на Кавказ (включно з нафтовими районами Баку), а в перспективі – й на Персію (Іран) та нафтоносні райони Перської затоки. Взагалі, новим загальним завданням німецького угруповання стало до 15 березня досягнути лінії Харків – Крим.

З 4 березня 1918 року угруповання німецьких військ в Україні для виконання нових поставлених завдань було значно посилене. До складу Групи армій Ліндінгена передали всі частини Арміїського управління Гронау, в основному **ХХХХІ резервний корпус** (інколи його позначають також як «ХLI-й резервний корпус»). У його складі тепер були **47-ма дивізія лянтверу, 35-та резервна дивізія та 224-та піхотна дивізія**, яка раніше брала участь у подіях першого та другого етапів. **I-й арміїський корпус** генерала Гренера (так цей видатний німецький генерал потрапив в Україну, де йому випало долею зіграти чи не основну роль у подіях, що розгорталися протягом 1918 року) отримав завдання наступу на Лівобережну Україну. Тому до складу корпусу включили **91-шу піхотну дивізію** та передану з Корпусу Кнерцера **45-ту дивізію лянтверу і 2-гу кавалерійську дивізію**. Корпус Кнерцера, який мав наступати на південь України, на Одесу, отримав для виконання завдань **7-му та 15-ту дивізії лянтверу і 4-ту Баварську кавалерійську бригаду**, а діяти на Лівобережжі мусив силами **92-ї та 215-ї піхотних дивізії**.

У цей час німці на основі своїх військ створили для виконання нових завдань три угруповання:

– **Південна група (Südliche Gruppe) – Миколаївський напрямок**, де завдання

діяти отримав Корпус Кнерцера, до якого тепер увійшли 7-ма та 15-та дивізії лянтверу, 4-та Баварська кавалерійська бригада (у праці Менджецького [1, с. 58], слідом за радянськими джерелами, вказана не 4-та Баварська кавалерійська бригада, а 4-й кавалерійський полк. Однак це помилка), 92-га та 215-та піхотні дивізії. Війська отримали наказ виступити з Києва та рухатися у напрямку Чорного моря, на Одесу, Миколаїв та Херсон як по правому берегу (основні сили Корпусу Кнерцера), так і по лівому берегу Дніпра [6, с. 378];

– **Середня група – Харківський напрямок**, де діяв I-й арміїський корпус генерала Вільгельма Гренера у складі 91-ї піхотної дивізії, 45-ї дивізії лянтверу й 2-ї кавалерійської дивізії; напрямком діяльності групи став схід та північний схід України (на Бахмач, Полтаву та індустріальний район Харкова) [6, с. 378];

– **Північна група (Nordliche Gruppe) – Гомельський напрямок**, де наступало Арміїське управління Гронау (фактично ХХХХІ резервний корпус). У взаємодії з військами генерала Гренера, прикриваючи його лівий фланг, діяли 47-ма дивізія лянтверу та 35-та резервна дивізія, посилені 224-ю піхотною дивізією. Оскільки на цьому напрямку більшовики чинили найбільш запеклий опір, побоюючись наступу німців на Москву, то надалі сюди також передали на посилення 95-ту піхотну дивізію та 11-ту дивізію лянтверу (остання передана зі складу Арміїської групи «Рига»); група діяла в Білорусі та Росії у напрямку на Білгород та Льгов (безпосередньо на території України діяла 224-та піхотна дивізія) [6, с. 378].

Для посилення німецького угруповання на півдні України з 6 березня 1918

року були направлені дивізії й з Румунського фронту. Для цього було виділене **52-ге Головне командування** (на основі 52-го армійського корпусу генерала фон Коша, до якого на Румунському фронті входили німецька 212-та піхотна дивізія, 145-та австрійська піхотна бригада, три німецькі полки та турецька піхотна дивізія) Групи армій Макензена [5]. Також для виконання завдань передали **217-ту піхотну дивізію** з 9-ї німецької армії та Баварську кавалерійську дивізію з правого флангу Групи армій Макензена. Разом частини цих з'єднань утворили **Групу генерала фон Коша** (von Kosch, на основі управління 52-го армійського корпусу). У праці В. Дорніка помилково вказано, що у складі групи Коша також була 11-та дивізія лянтверу [7, с. 196]. Однак видно, що автор, який користувався виданням австрійського військового архіву [5], переплутав австрійську 11-ту піхотну дивізію, яка діяла разом з групою Коша при захопленні Одеси, з німецькою 11-ю дивізією лянтверу, яка у цей час знаходилася в Білорусі. На початку руху Група складалася лише з 217-ї піхотної дивізії та Баварської кавалерійської дивізії (неповного складу), а 212-та піхотна дивізія поки залишалася на своєму місці у Групі армій Макензена (в праці Менджецького неправильно зазначено, що Група Коша складалася з 52-ї та 217-ї піхотних дивізій та Баварської кавалерійської дивізії) [1, с. 58]. «52» – це номер Головного командування групи Коша, яке було утворене на базі управління 52-го армійського корпусу. Ця помилка у різних (у тому числі й українських) виданнях сталася через помилку у німецькому виданні (Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen operationen zu Lande. Bearbeitet im Reichsarchiv. Bd. XIII. Berlin, 1942. P. 379). Це угруповання діяло

разом з австро-угорськими частинами у напрямку Одеси. Швидше за все, німецьке командування не довіряло своїм союзникам з Австро-Угорщини, тому й вирішило контролювати ситуацію своїми військами на півдні України. Тому 6 березня, після досягнення домовленостей з румунами, Група Коша почала рух з району Галаца на Болград – Бендери – Тирасполь (переправа через Дністер) і далі на Одесу [5].

Тепер усе німецьке угруповання в Україні складалося з **15 дивізій** (з них дві кавалерійські) та **однієї окремої кавалерійської бригади**. Безпосередньо на території України діяли **13 дивізій** та **одна кавалерійська бригада** (а також частково дві дивізії зі складу XXXXI резервного корпусу на кордонах України та Білорусі).

Уряд більшовиків шукав будь-які можливості протистояти німецькому наступу. Відомий лист В. Леніна від 14 березня 1918 року до надзвичайного комісара Раднаркому в Україні Г. Орджонікідзе: «Дуже прошу Вас звернути серйозну увагу на Крим і Донецький басейн у сенсі створення єдиного бойового фронту проти нашестя з Заходу. Переконайте кримських товаришів, що хід подій нав'язує їм оборону і вони мусять оборонятися незалежно від ратифікації мирного договору. Дайте їм зрозуміти, що становище Півночі суттєво відрізняється від становища Півдня і у вигляді війни, фактичної війни німців з Україною, допомога Криму, який (Крим) німці можуть мимоходом злопати, є не лише актом сусідського обов'язку, а й вимогою самооборони і самозбереження... Негайна евакуація хліба і металів на схід, організація підривних груп, створення єдиного фронту оборони від Криму до

Великоросії з утягуванням у справу селян, **рішуче і безумовне перелицювання наших частин, які ми маємо в Україні, на український лад** – таке тепер завдання. Треба заборонити Антонову називати себе Антоновим-Овсієнком, – він має називатися просто Овсієнком. Те ж саме треба сказати про Муравйова (якщо він залишиться на посту) та іншим. Що ж стосується Донецької республіки, передайте товаришам Васильченку, Жакову та іншим, що, як би вони не ухитрилися виділити з України свою область, вона, судячи з географії Винниченка, все одно буде включена в Україну і німці будуть її завойовувати. Через це цілком безглуздо з боку Донецької республіки відмовлятися від єдиного з іншою Україною фронту оборони. Межлаук був у Пітері і погодився визнати Донецький басейн автономною частиною України...» [8, с. 31–32; 14, с. 119]. Як бачимо, метода робити вигляд, що російські війська – це українські, не була винайдена у наш час Путіним, а використовувалася більшовиками ще 1918 року. Її лише сприйняли сучасні послідовники ленінських загарбницьких російсько-шовіністичних планів. На пропозицію Леніна маріонетковий радянський уряд України призначив верховним головнокомандувачем своїх так званих «українських» збройних сил В. Антонова-Овсієнка (який, за вказівкою Леніна, тепер мав іменуватися лише Овсієнком!), у розпорядженні якого залишалися групи військ під командуванням Р. Сіверса, Ю. Сабліна, Г. Петрова, які раніше боронилися від Каледіна, а на новому більшовицькому фронті утворювали ядро 5-ї (далі – 2-ї Особливої), 4-ї та Донської армій. Разом з іншими нечисленними арміями в Україні (1-ша, 2-га, 3-тя армії Муравйова (остання силою

близько 3300 багнетів та шабель при 25 гарматах на Нижньому Дністрі, яка відійшла на лівий берег Дніпра) та наново сформована 5-та; за радянськими даними, ці війська налічували з урахуванням колон Сіверса та Сабліна, які повинні були діяти проти Каледіна, не більше ніж 15000 бійців на широкому фронті [10, с. 57]) вони до початку травня 1918 року вели запеклі бої з німецькими та австро-угорськими військами. Залучення до боїв частин Сіверса стало можливим через те, що більшовики визнали, що згідно з підписаним між Росією та Німеччиною мирним договором Німеччина визнавала Курськ складовою частиною Росії. Тому наступати на Курськ німецькі війська не будуть, тож радянське керівництво й перекинуло частини Сіверса на бахмацький напрямок [15, с. 607]. Оборону радянські війська могли створити лише на головних операційних напрямках; у першу чергу обороняли важливі залізничні вузли. Наказом від 7 березня 1918 року були призначені командувачі бойовими ділянками (фронтами): Бахмацьким – В. Примаков, Полтавським – В. Кіквідзе, Знам'янським – Н. Коляденко [15, с. 586]. Крім того, радянське керівництво надало у цей час величезну допомогу озброєнням та матеріалами. У березні в межах допомоги державний банк Радянської Росії видав більшовикам в Україні 171621000 карбованців, а з військової допомоги – 120000 гвинтівок, 320 кулеметів, 5 мільйонів набоїв та інші боеприпаси (переважно з Московського артилерійського складу) [15, с. 592]. Це теж нагадує сьогодення, коли сепаратисти отримують величезну фінансову та військову допомогу з Російської Федерації для ведення бойових дій проти України і видають це за власні ресурси.

Основним напрямком просування німецьких військ став східний – на Полтаву – Харків – Донбас. Виконуючи поставлені завдання, 1-й армійський корпус рухався силами 45-ї дивізії лянтверу на Полтаву і далі, на Харків (спочатку залізничним транспортом з Києва). На напрямку Бахмач – Гадяч наступала 91-ша піхотна дивізія. 2-га кавалерійська дивізія (посилена велосипедистами) рухалася у кінному шикуванні разом з частинами 45-ї дивізії лянтверу маршем по обох боках залізниці Київ – Полтава – Харків. Частина Корпусу Кнерцера, 92-га піхотна дивізія (перекинута додатково з Прибалтики [7, с. 199]), здійснювала контроль на території Київської губернії. У східному напрямку рухалася й 215-та піхотна дивізія. Коли стало ясно, що для захоплення півдня України (де почали активно наступати австро-угорські війська) генералу Кнерцеру не потрібно мати стільки військ, 92-га та 215-та піхотні дивізії, які рухалися паралельно військам 1-го армійського корпусу, підпорядкували їм. У складі Корпусу Кнерцера залишилися лише 7-ма та 15-та дивізії лянтверу та 4-та Баварська кавалерійська бригада, які йшли правим берегом Дніпра у напрямку Ольвіополя – Одеси [6, с. 379].

У цей час радянське командування намагалося нанести удар від Фастова у фланг і тил угрупованню німецьких військ на полтавсько-харківському напрямку і затримати його подальше просування всередину країни. Цим більшовики намагалися поставити німецьке командування перед затяжною кампанією і сприяти подовженню мирної передишки для Радянської Росії. 8 березня Антонов-Овсієнко телеграфував Леніну: «Постараюся до 17-го організувати і нанести німецьким бандам, що

вторгаються, такі удари, щоби їм неперородно було пхатися до Пітера – Москви». Однак зібрати сил, достатніх для контрудару під Києвом, не вдалося [14, с. 120].

Зустрівши запеклий опір загонів більшовиків, з яким німці раніше не стикалися, німецьке командування було змушене посилити угруповання 1-го армійського корпусу. До нього додатково перекинули у 1-й армійський корпус 16-ту дивізію лянтверу.

Разом з німецькими військами з Києва виступили у напрямку Полтави також українські формування – Запорізька дивізія Натієва. Про це залишили спогади Вс. Петрів та отаман В. Сікевич [12, с. 142, 149]. Завдання українських частин увійти до Полтави раніше за німців було виконати важко з огляду на спротив, який чинили більшовицькі війська. Полковник Вс. Петрів зазначає, що німецькою кавалерійською дивізією (номера якої він, на жаль, не запам'ятав; але ми вже встановили, що це була 2-га кавалерійська дивізія) командував генерал фон дер Гольц, але помилково пише, що це була Баварська важка дивізія [11, с. 399] (у складі 2-ї кавалерійської дивізії у дійсності була лише 7-ма Баварська кавалерійська бригада, з якою й взаємодівав Петрів). При цьому кавалеристам щодобово доводилося вести бої. Полковник Петрів згадує, що українські частини також у цей час рухалися з боями на Полтаву, а поруч з ними йшли кавалеристи з кавалерійської бригади генерала Едлера фон Донау (можливо, саме це й була 7-ма Баварська кавалерійська бригада, тому що зі спогадів Петріва стає зрозуміло, що він контактував саме з баварськими кавалеристами) [11, с. 426]. Німецькі війська швидко просувалися до намічених цілей.

14 березня (за радянськими даними – 16 березня) після важких боїв німецькі та українські частини зайняли станцію Гребінка на шляху до Лубен. Однак німецьке командування, наштотхнувшись на спротив, вирішило до прибуття головних сил наступ припинити. Це дало можливість українцям провести самостійно наступ на Лубни і Ромодан та, перекинувши в районі Решетилівки залізничний шлях на Полтаву, створити сприятливі умови для захоплення Полтави. 16 березня Лубни були взяті, а 17 березня Запорізька дивізія розпочала бої за станцію Ромодан. За свідченнями українських учасників боїв, при захопленні станції Солоницької був взятий штаб Чехословацького батальйону, який обороняв цю станцію. Із захоплених у штабі документів стало відомо, що чехословаки отримали наказ не пізніше ніж 19 березня захопити Лубни й розпочати наступ на Гребінку. Також із документів стало відомо, що за цю допомогу більшовицьким військам останні обіцяли пропустити Чехословацький корпус через Сибір на Далекий Схід. У разі ж відмови виконати вимоги більшовиків вони погрожували роззброїти корпус, після чого видати їхніх вояків австро-угорському уряду [15, с. 595–596]. 18–19 березня велись важкі бої за Ромодан, який був взятий 21 березня частинами 16-ї та 45-ї дивізій лянтверу за допомогою німецької кавалерії з 2-ї кавалерійської дивізії (у спогадах Антонов-Овсієнко каже не про 2-гу кавалерійську дивізію, а про 1-шу Баварську кавалерійську дивізію. Але лише у 2-й кавалерійській дивізії були баварці – 7-ма кавалерійська бригада, а 1-ї кавалерійської дивізії у цей час в Україні ще не було) [15, с. 600]. Це відкрило шлях на Полтаву.

Після боїв 2-га кавалерійська дивізія за допомогою українців 29 березня 1918 року захопила Полтаву. Спротив їм чинили війська 4-ї армії (до 3 тис. багнетів і 200 шабель при 4 гарматах, бронепотязі та бронезагону під командуванням В. Кіквідзе) у боях 18–22 березня на рубежі ріки Сула на широкому фронті від Ромен до Хорола [14, с. 120]. Факти боїв підтверджують й українські історики [9, с. 415].

У цей час також німецькі війська зазнали втрат під час боїв на околицях Кременчука (тут діяли частини 45-ї дивізії лянтверу). Подальший шлях 45-ї дивізії лянтверу був у напрямку на Лозову (тут також рухалася 215-та піхотна дивізія, яка далі отримала напрямок на Слов'янськ), Ізюм, Куп'янськ.

Найбільш важкі бої відбулися 8 березня у районі Бахмача, де знаходилися радянські загони Шарова та Примакова. Також тут чинила опір Чехословацька дивізія (близько 10 тис. чоловік з важкою артилерією), яка відступала в глибину Росії. Чехи просили німців відкрити для них шлях для вільного відступу на північ, але німецьке командування відмовило. Наступ німецьких військ здійснювався одночасно від Гомеля (224-та піхотна дивізія) та Ніжина (91-ша піхотна дивізія). В результаті Бахмач німецькі війська (частини 91-ї піхотної дивізії) взяли після важких та запеклих боїв 7–10 березня 1918 року з військами В. Примакова (понад 10 загонів загальною чисельністю до 1500 багнетів при бронепотязі, 3 батареях та 2 бронеавтомобілях) [14, с. 120]. При цьому два ар'єргардних полки Чехословацької дивізії, яка взаємодіяла з радянськими військами для прикриття своїх ешелонів, які евакуювалися з України, 14 березня раптово залишили позиції. Помічник командувача Західним

фронтом по боротьбі з контрреволюцією Белицький 16 березня телеграфував у Москву: «Лінія Конотоп – Бахмач була залишена через чехословаків, які залишили фронт. Наші нечисленні частини не витримали напору і відступили частково на Ворожбу, частково у роменсько-му напрямку» [14, с. 121].

У радянській історіографії повідомляється про великі втрати німецьких військ у цих боях (Р. Сіверс телеграфував командуванню Західного фронту по боротьбі з контрреволюцією: «Під Бахмачем йде безперервний бій, з нашого боку і з боку противника великі втрати. Якщо є, то пошліть частину на Бахмач, пошліть негайно лікарів») [14, с. 121]. Але якщо більшовики дійсно зазнали суттєвих втрат, то німці, за їхніми даними, втратили у цих боях всього 32 чоловіки, ще 70 були поранені, а 20 чоловік загинули (цікавий розподіл у німецьких звітах: можливо, коли йдеться про загиблих, це стосується тих, хто отримав поранення в боях і помер уже після закінчення боїв, на відміну від убитих безпосередньо в бою) [3].

На допомогу німецьке командування 28 березня 1918 року направило на Бахмач і 224-ту піхотну дивізію зі складу XXXXI резервного корпусу, яка рухалася з Гомеля на Конотоп. Там вона мала приєднатися до частин, що зайняли Бахмач. А прикриття флангу 1-го армійського корпусу під час його руху на Полтаву та Харків здійснювали 95-та піхотна дивізія, 11-та дивізія ляндрверу, посилені 20-ю дивізією ляндрверу [6, с. 379–380] зі складу Армійського управління Гронау (XXXXI резервного корпусу).

При організації оборони у своєму першому наказі від 16 березня командувач радянською 5-ю армією Р. Сіверс вказував: «Через відсутність достатніх сил

на фронті армії тимчасово наказую всім частинам перейти до активної оборони». Цим же наказом були визначені три бойові ділянки, які прикривали брянський, курський та сумський напрямки. 21 березня було наказано активно обороняти Ворожбу, а у разі відступу відходити до Коренева і, головним чином, до Сум та Готні. У цей час головнокомандувач російських більшовицьких військ спільно з командуванням Західного фронту з боротьби з контрреволюцією готували фланговий контрудар з району Новозибкова для відновлення становища в районі Бахмача, Конотопа [14, с. 121]. Але здійснити цей удар більшовики не змогли через активну діяльність німецьких військ у смузі цього фронту. Отримавши сильний удар від німців, колона Сіверса (5-та армія) почала відкатуватися на Волчанськ та Валуйки. До 2 квітня були захоплені Ахтирка та Суми. Це значно полегшило німецьким військам захоплення Харкова (9 квітня 1918 року). Далі війська Сіверса відходили до кордонів Росії, для німецьких військ був відкритий рух на Куп'янськ, а звідти – на залізничну магістраль Вороніж – Ростовна-Дону. Після виходу на цю залізницю німецькі війська повністю завершували оточення Донбасу [10, с. 61].

Також радянські війська пробували створювати у тилу німецьких військ, що наступали, партизанські загони та спричиняти повстання. 11 березня 1918 року спалахнуло повстання у Таращанському уїзді на Київщині, яке німецьке командування було змушене придушувати із застосуванням артилерії та броневих автомобілів. Для цього, можливо, були задіяні сили 92-ї піхотної дивізії, яка не була направлена для ведення бойових дій у напрямку Донбасу. Далі ми бачимо, що

частини цієї дивізії були залишені на Київщині та Полтавщині для стабілізації становища і охорони ліній комунікацій німецьких військ, які йшли на схід. Як зазначав полковник Штольценберг, представник Верховного командування при штабі Групи армій Лінзінгена (далі – ГА Айхгорна): «Вороже ставлення селянського населення, яке під час реквізиції хліба та фуражу не зупиняється перед збройними виступами проти наших військ, продовжує рости, і в будь-який момент можуть виникнути відкриті військові зіткнення хоча би у формі партизанської війни» [14, с. 121]. Також він зазначав: «Військ, що були у наявності, було недостатньо як за своїм особовим складом, так і за озброєнням. Для продовження операції потрібні були додаткові частини» [13].

З приєднанням до операції австрійських військ виникли певні проблеми. Це стало наслідком складних відносин, які виникли між німецьким та австрійським командуванням військ в Україні. Особливості відносин німецького та австрійського командування на основі архівних документів добре розкрито у праці В. Дорніка та П. Ліба. Останні зазначили, що вже 28 лютого виникли суперечки щодо розподілу оперативних зон чи майбутніх зон впливу в Україні між Гінденбургом та командувачем австрійською армією фон Арцем, які тимчасово були залагоджені після 3 березня. Одночасно проходили переговори про спільне командування. 14 березня фон Арц відхилив пропозицію німців, щоб командування всіма військами в Україні здійснював Лінзінген. По-перше, австрійці ставилися до Лінзінгена дуже неприязно, по-друге, австрійськими військами командував фельдмаршал

Бем-Ермоллі, а фельдмаршал не може бути у підпорядкуванні генерала. Не були у захваті від командування Лінзінгена й самі німці. Гренер називав його «старим шкарбаном», а Гоффманн ставив під сумнів його військові здібності [7, с. 238]. Однак пропозиції австрійців, щоби Бем-Ермоллі взяв на себе спільне командування, відхилили вже німці. Тоді імператор Карл I 20 березня вивів 2-гу армію Бем-Ермоллі з-під підпорядкування німецького головного командування і підпорядкував безпосередньо командувачу австрійськими військами. Лише 28 березня вдалося підписати «Військову угоду між двома головними командуваннями щодо України». Згідно з нею Австро-Угорщина одержала південно-західну частину Волині та Подільську, Херсонську й Катеринославську губернії, а Німеччина мала управляти всіма іншими територіями України включно з Кримом, куди австрійців німці не пустили [7, с. 235–237]. Характерно, що для того, аби питання командування знову не постало, німці призначили 28 березня командувачем Групи армій генерал-фельдмаршала Айхгорна (отримала назву з цього часу «Група армій Айхгорна»). Айхгорну було 70 років, тому він безпосередньо не був задіяний у боях на Західному фронті. Але його якості, такі як висока освіченість та шляхетність (мав репутацію «людини з характером»), чудово підходили для України і організації взаємовідносин з українськими політичними діячами. А всі військові питання взяв на себе призначений його начальником штабу колишній командир 1-го армійського корпусу генерал Вільгельм Гренер (який, власне, й став фактичним «правителем» України) [7, с. 238–239]. У відповідь 31 березня

Карл I призначив командувачем Остармії (Східної армії, створеної на основі управління 2-ї армії в Одесі) фельдмаршала Бем-Ермоллі.

Під час просування німецьких військ основним завданням більшовицьких частин став грабунок України, тому вони в першу чергу евакуювали з Таврії, Катеринославської та Харківської губерній продовольство, матеріальні запаси, техніку та обладнання до себе на північ залізницею. Розуміючи це, німецьке командування поставило завдання перед ХХХХІ резервним корпусом вдарити у напрямку на схід, вийти за межі України та зайняти залізничну лінію на Орел і Брянськ. Для цього необхідно було якнайшвидше захопити Білгород. Почавши виконувати наказ 27 березня, 224-та піхотна дивізія, подолавши спротив під Дубов'язівкою та Грузьким, вже 30 березня захопила залізничний вокзал та місто Красное (при цьому німці захопили багато кулеметів та артилерійських гармат). Однак у Ворожбі залізничний вокзал виявився знищеним, що не давало можливості далі рухатися залізницею. 2 квітня 1918 року загопи 224-ї піхотної дивізії увійшли до Сум. Через те що у Білопільлі та Сумах були захоплені великі склади з залізничним майном, а також бронепотяг, далі дивізія знову могла рухатися залізницею. Вже 6 квітня після тривалого бою німці змогли захопити залізничну станцію Готня. Перед німецькими військами (11-та дивізія лянтверу та 224-та піхотна дивізія) відкрився шлях на Білгород. Після боїв протягом 8–11 квітня 1918 року місто було зайняте [2].

Корпус Кнерцера, у якому залишили 7-му та 15-ту дивізії лянтверу та 4-ту окрему Баварську кавалерійську

бригаду, з 11 березня 1918 року рухався на Миколаїв через Олександрію та Кривий Ріг [5]. З переходом німецьких військ у наступ на лінії Дніпра більшовицький спротив значно посилювався. Це було пов'язане з тим, що тут знаходилися великі промислові міста, у яких більшовики мали підтримку з боку російських робітничих загонів. Радянські війська були об'єднані у так званий Південний фронт (ліве крило єдиного радянського фронту оборони) на чолі з П. Єгоровим, який проіснував до середини квітня 1918 року. Перші важкі бої відбулися на південь від станції Бобринської. Росіяни пошкодили залізницю між Олександрією та Кам'янкою. 20 березня після кривавого бою під Єлисаветградом (нині – Кропивницький; у бою відзначився полк піхоти лянтверу № 126) німецькі війська зайняли Знамянку (звідки відкривався прямий шлях на Кривий Ріг, Катеринослав, що давало можливість німцям нанести удар по Кременчуку у фланг радянського угруповання на полтавському напрямку), а далі – Олександрію. Також тут на шляху німецьких військ опинилася російська 7-ма кавалерійська дивізія, яка поверталася з Румунського фронту до Росії (близько 1000 кавалеристів). Оскільки німці зайняли залізничну станцію, то росіяни й атакували німецькі пости, але після прибуття німецьких підкріплень змушені були скласти зброю. 525 коней дивізії як військовий трофей передали до складу 4-ї Баварської кавалерійської бригади та до інших німецьких частин [1, с. 58–59]. Далі корпус Кнерцера мав рухатися на Ольвіопіль.

Але під час цих подій Миколаїв уже зайняли німецькі частини Групи Коша (17 березня), а 19 березня вони почали

бої за Херсон (захоплений 20 березня). Тому завдання для Корпусу Кнерцера змінили. Тепер він мусив з Ольвіополя рухатися на Кривий Ріг та оволодіти Катеринославом (нині – Дніпро). 15-ту дивізію лянтверу спочатку залишили у районі Долинська – Кривого Рогу (німці остерігалися контрудару більшовиків), а 7-му дивізію лянтверу, посилену 4-ю Баварською кавалерійською бригадою, направили на Катеринослав.

Ще одним головним завданням німецьких військ стало захоплення Криму. Це завдання покладалося на Групу Коша (217-та піхотна дивізія та Баварська кавалерійська дивізія), яка рухалася через Миколаїв та Херсон. Підвезене пізніше до Одеси друге з'єднання Групи Коша – 212-та піхотна дивізія – так і залишилося у місті. Спочатку війська Коша захопили разом з австро-угорськими військами Одесу 14 березня 1918 року (можна припустити, що вказані у праці В. Дорніка обставини бою біля Слобідки, де нібито німецький батальйон Еренштайна потрапив у засідку і зазнав значних втрат [7, с. 198], вочевидь, стосуються лише австрійських військ, тому що частини групи Коша рухалися на Одесу через Тирасполь і до боїв вступили лише 12 березня на околицях Одеси. Бої за Слобідку 5 березня вели тільки частини австрійських 59-ї та 30-ї піхотних дивізій [5]). Відразу ж фон Кош направив загін піхоти на 32-х вантажівках у супроводі шести броневих автомобілів для захоплення Миколаєва. Такий поспіх пояснювався тим, що німці хотіли перешкодити евакуації майна військово-морської бази російського флоту у цьому місті та не дати більшовикам підірвати бойові кораблі, які будували на верфях [14, с. 123]. Шлях до Криму

Групи Коша пролягав через Миколаїв (захоплений 17 березня) та Херсон (захоплений 19 березня). Більшовики пробували підняти повстання у цих містах (20 березня – у Херсоні та 22 березня – у Миколаєві), однак вони досить швидко були придушені. Херсон було захоплено більшовиками, і лише 5 квітня 1918 року останні загони повстанців з Херсона відійшли за Дніпро, а місто захопили війська союзників (німці та австрійці). У повідомленнях радянських істориків втрати німецьких та австрійських військ значно перебільшувалися. Так, у газеті «Трудовая жизнь» за 22 березня 1918 року повідомлялося, що під час боїв у Херсоні «втрати з обох боків досягали 400 чоловік вбитими». Ще більші цифри втрат німецьких військ подаються в боях у Миколаєві, де, за свідченнями радянських істориків, вони досягли 1 тис. чоловік вбитими та величезну кількість пораненими [14, с. 124–125]. Реально ж німці втратили в боях у Миколаєві лише 12 чоловік вбитими, 40 пораненими та 70 загиблими [1, с. 60].

До кінця березня 1918 року всі поставлені завдання німецьким угрупованням були успішно виконані. Німці, чие угруповання збільшилося до 18-ти дивізій та однієї кавалерійської бригади, стояли на підступах до Харкова, вели наступальні дії у напрямку Донбасу, були близькі до захоплення важливих промислових міст на Дніпрі та підходили до перешийків, що вели у Крим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mędrzecki W. Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.
2. Рапорт Групи Армії «Айхгорн» про операції в Україні від 29 липня 1918 р. В-МFreiburg, РН 3/430 / Mędrzecki W.

Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku. Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.

3. Журнал бойових дій Корпусу Кнерцера від 11 березня 1918 р. WürtHStA, M46, Bü 9 / Mędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku.* Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.

4. Журнал бойових дій 7-ї дивізії ландверу від 9 травня 1918 р. WürtHStA, M46, Bü 9 / Mędrzecki W. *Niemiecka interwencja militarna na Ukrainie w 1918 roku.* Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2000.

5. Österreich-Ungarns Letzter Krieg 1914–1918. Bd. VII. und Ergänzungshelte. Bd. X. Wien, 1938. Beilagen VII, Beilage 5.

6. Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die militärischen operationen zu Lande. Bearbeitet im Reichsarchiv. Bd. XIII. Berlin, 1942.

7. Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки / В. Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік. Київ: Ніка-Центр, 2015.

8. Директивы Главного командования Красной Армии (1917–1920). Москва: Воениздат, 1969.

9. Історія українського війська. Львів: Видавництво «Світ», 1996.

10. Какурин Н. Е., Вацетис И. И. Гражданская война 1918–1921. Санкт-Петербург: ООО «Издательство «Полигон», 2002.

11. Петрів Всеволод. Військово-історичні праці. Спомини. Київ: Поліграфкнига, 2002.

12. Сікевич В. 1918. Донецький бліцкриг. Київ: Видавництво «Залізний тато», 2018.

13. Городецкий Е. Восточный фронт в 1918 г. *Вопросы истории.* 1947. № 9.

14. Гражданская война в СССР. Том первый. Подавление внутренней контрреволюции. Срыв открытой интервенции международного империализма (октябрь 1917 г. – март 1919 г.). Москва: Воениздат, 1980.

15. Микулинський І. М. Під проводом Центральної Ради. Чернівці: Прут, 2013.

REFERENCES

1. MĘDRZECKI, W. (2000). *German Military Invasion of Ukraine in 1918.* Warsaw: DIG. [in Pol.]

2. Report of the “Eichhorn” Army Group on Operations in Ukraine, July 29, 1918. B-MFreiburg. (2000). In: W. MĘDRZECKI, *German Military Invasion of Ukraine in 1918.* Warsaw: DIG. [in Ger.]

3. Knertser Corps’ Diary of Military Operations of March 11, 1918. (2000). WürtHStA, M46, Bü 9. In: W. MĘDRZECKI, *German Military Invasion of Ukraine in 1918.* Warsaw: DIG. [in Ger.]

4. The 7th Landwehr Division Diary of Military Operations since May 9, 1918. (2000). WürtHStA, M46, Bü 9. In: W. MĘDRZECKI, *German Military Invasion of Ukraine in 1918.* Warsaw: DIG. [in Ger.]

5. *The Last Austro-Hungarian War of 1914–1918.* (1938). Vol. VII. expanded, Vol. X. Wien. [in Ger.]

6. *World War from 1914 to 1918. Military Operations on Land.* (1942). Vol. XIII. Berlin: Reichsarchiv. [in Ger.]

7. DORNIK, V., comp., et al. (2015). *Ukraine between Self-Determination and Occupation: 1917–1922.* Kyiv: Nika-Tsentr. [in Ukr.]

8. *Directives of the Supreme Command of the Red Army (1917–1920).* (1969). Moscow: Voenizdat. [in Ukr.]

9. *History of the Ukrainian Armed Forces.* (1996). Lviv: Svit. [in Ukr.]

10. KAKURIN, N., VATSETIS, I. (2002). *The Civil War of 1918–1921.* Saint Petersburg: “Izdatelstvo ‘Poligon’” LLC. [in Rus.]

11. PETRIV, V. (2002). *Papers on Military History. Memoirs.* Kyiv: Polihrafknyha. [in Ukr.]

12. SIKEVYCH, V. (2018). *1918. Donetsk Blitzkrieg.* Kyiv: Zaliznyi tato. [in Ukr.]

13. GORODETSKIY, Ye. (1947). The Eastern Front in 1918. *Voprosy istorii* (Questions of History), (9). [in Rus.]

14. *Suppression of the Internal Counterrevolution. Disruption of the Direct Intervention of the International Imperialism (October 1917 – March 1919),* Vol. 1 of *Civil War in the USSR.* (1980). Moscow: Voenizdat. [in Rus.]

15. MYKULYNSKYI, I. (2013). *Under the Auspices of Central Rada.* Chernivtsi: Prut. [in Ukr.]